

ШАХРАЙСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ДОКТРИНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Артем Іванович ПЕТРУСЕНКО,

*аспірант відділу організації
освітньо-наукової підготовки
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Сучасна кримінально-правова наука і практика засвідчують стійку тенденцію зростання кількості шахрайств в Україні, що свідчить про недостатню ефективність чинного законодавчого регулювання цього виду злочину. В умовах цифровізації, воєнної нестабільності та поширення фінансових послуг в онлайн-середовищі, класичні підходи до криміналізації шахрайства дедалі частіше зазнають критики з боку наукової спільноти, зокрема через їхню обмеженість у протидії новим формам обману та зловживання довірою.

У теорії кримінального права шахрайство розглядається як один із найбільш складних і водночас універсальних видів злочинів проти власності. Його особливість полягає в тому, що заволодіння майном відбувається без застосування фізичного насильства або погрози, натомість головним інструментом правопорушника виступає обман або зловживання довірою. Саме ці ознаки є ключовими для доктринального аналізу, однак їх тлумачення в юридичній науці не є однозначним. Однією з найбільш дискусійних проблем залишається визначення поняття обману. Частина науковців наполягає на вузькому розумінні цього терміна як свідомого викривлення або спотворення об'єктивних фактів, що впливають на волевиявлення потерпілого. Інші, навпаки, підкреслюють, що обман має ширше значення і включає не лише активні дії, а й умисне замовчування важливої інформації, яка має суттєве значення для прийняття рішення особою [1, с. 20]. У практичному вимірі ця дискусія позначається на підходах до кваліфікації поведінки, зокрема у сфері договірних зобов'язань, коли питання виникає щодо меж кримінально-правової та цивільно-правової відповідальності. Розмежування шахрайства і цивільного правопорушення залишається ще однією суттєвою проблемою.

Відсутність у законодавстві чітких і усталених критеріїв, які дозволили б однозначно визначити момент переходу з площини правової помилки або порушення умов договору до складу злочину, створює ризики зловживання кримінально-правовими механізмами для вирішення приватноправових спорів. Це зокрема актуально у справах про невиконання договірних зобов'язань, де одна зі сторін може тиснути на іншу шляхом подання заяви про вчинення шахрайства, навіть за наявності суто майнового конфлікту.

Окрему складність становить доведення суб'єктивної сторони шахрайства, зокрема наміру на заволодіння майном. У сучасних умовах, коли злочини часто маскуються під правомірну господарську діяльність або реалізуються через кілька ланок посередників, виявити справжній умисел особи надзвичайно важко. Особливо це стосується фінансових операцій із використанням інструментів електронної комерції, де межі між дозволеним і злочинним діянням розмиті, а самі схеми мають складну конструкцію[2, с. 155]. Ще одним аспектом, який заслуговує на увагу, є взаємозв'язок шахрайства з іншими правопорушеннями, що мають суміжні ознаки. Такі злочини, як зловживання службовим становищем, підроблення документів, незаконне використання персональних даних, нерідко супроводжують шахрайські дії, утворюючи комплекс правопорушень. Однак у кримінальному процесі часто виникає проблема визначення основного злочину або встановлення пріоритетності одного зі складів. Це не лише ускладнює кваліфікацію, але й негативно позначається на узгодженості судової практики.

На нашу думку, наявні підходи до тлумачення складу шахрайства та його розмежування з іншими правопорушеннями потребують суттєвого оновлення як на рівні доктрини, так і в контексті формулювання кримінально-правових норм. Наявна правова невизначеність не лише ускладнює кваліфікацію конкретних діянь, але й створює передумови для правової нестабільності та зниження рівня довіри до інституту кримінального переслідування.

Положення статті 190 Кримінального кодексу України, яка регламентує відповідальність за шахрайство, в сучасних умовах виявляється концептуально застарілим і методологічно обмеженим. Норма, сформульована ще в індустріальну епоху, не

враховує тієї глибини змін, які відбулися в соціальній та технологічній сферах. Зокрема, не охоплюються форми обману, що реалізуються через інформаційні технології, не деталізуються види зловживання довірою у цифровому середовищі, не конкретизується механізм ідентифікації умислу в умовах дистанційної взаємодії. На практиці це призводить до того, що одні й ті самі діяння або не отримують належної кримінально-правової оцінки, або ж кваліфікуються з використанням суміжних норм, часто в умовах правової невизначеності[3, с. 184]. Наприклад, шахрайські дії, пов'язані з фішингом, коли особа виманює конфіденційну інформацію шляхом імітації офіційних ресурсів, можуть бути кваліфіковані як втручання в роботу автоматизованих систем, як несанкціоноване копіювання інформації, або ж як шахрайство. Такий підхід свідчить не про гнучкість правозастосування, а про відсутність системного оновлення нормативної бази. Порівняння з зарубіжними правопорядками демонструє більш глибоку адаптацію до умов цифрової епохи. Так, у Німеччині кримінальне законодавство прямо передбачає відповідальність за електронне шахрайство, виокремлюючи його як специфічну форму впливу на потерпілого з використанням технічних засобів. У США діє низка федеральних законів, які охоплюють окремі галузі суспільних відносин, де найчастіше трапляється шахрайство: це і кредитна сфера, і телекомунікаційні послуги, і фінансові трансакції. Такий досвід доводить ефективність спеціалізації складів злочину як засобу підвищення правової визначеності та якості правозастосування.

Українське кримінальне право потребує схожих рішень. Доцільним виглядає запровадження окремих складів злочину для тих форм шахрайства, що базуються на цифровому обмані або маніпуляції даними. Це дозволить створити більш точний юридичний інструментарій для кваліфікації дій, унеможливить довільне трактування норм і водночас відповідатиме принципу правової певності[4, с. 26]. Запровадження у законодавство дефініцій понять, таких як електронне шахрайство, соціальна інженерія, гібридне шахрайство, дозволить сформулювати чіткі критерії для слідчих органів, прокурорів та судів. Окрему увагу слід приділити усуненню правової розмитості між шахрайством і цивільними правопорушеннями[5, с. 100]. Для цього необхідне законодавче закріплення чітких меж умислу на заволодіння

майном, а також критеріїв розрізнення неповернення боргу та первісного обману при укладенні правочину. Це не лише сприятиме справедливості судових рішень, а й унеможливить зловживання кримінальним переслідуванням у комерційних спорах.

Ми вважаємо, що удосконалення законодавства у цій сфері має здійснюватися з урахуванням міжнародного досвіду, технічного прогресу та динаміки цифрових правопорушень. Прийняття системних змін не є виключно завданням правників, але потребує залучення міждисциплінарної експертизи, зокрема у сфері інформаційних технологій, соціальної психології та кібербезпеки. Лише в такому форматі можливо створити правову модель, здатну ефективно протидіяти шахрайству у його сучасному, багатошаровому прояві.

Отже, шахрайство як злочин проти власності перебуває у постійній трансформації відповідно до змін соціальних та технологічних реалій. Доктринальна критика чинного підходу до його розуміння вказує на потребу системного оновлення як теоретичних засад, так і законодавчих конструкцій. В умовах цифрової епохи формалізований підхід до розуміння шахрайства стає непридатним для ефективного кримінально-правового реагування. Законодавець має усвідомлювати складність новітніх форм шахрайства та враховувати як зарубіжний досвід, так і національні особливості правозастосування. Впровадження спеціальних складів злочинів, адаптованих до цифрових умов, є не лише перспективним, а й необхідним кроком для забезпечення реального захисту права власності.

Список використаних джерел:

1. Давиденко В. А. Підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. *Право і суспільство*. 2020. № 2. ч. 3. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.3>.
2. Заяць К. Д. Особливості встановлення способу шахрайства на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*. МВС України. Харків. ХНУВС. 2021. С. 155-158.
3. Юхно О. О. Проблемні питання криміналістики та кримінального процесу щодо вдосконалення методики розслідування шахрайств. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. МВС України. МОН України. Наук. парк «Наука та безпека». Харків. ХНУВС. 2021. С. 183-186.

4. Юхно О. О. Процесуальні та криміналістичні питання удосконалення методики розслідування шахрайств. *Шляхи удосконалення досудового розслідування: організаційно-правові аспекти*. МВС України. Харків. 2019. С. 25-31.

5. Юхно О. О. Процесуальні та криміналістичні проблемні питання вдосконалення методики досудового розслідування шахрайств. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4, ч. 3. С. 98-101. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.3.22>.